

**GLOBAL QIYMAT ZANJIRLARI SHAROITIDA RIVOJLANAYOTGAN
IQTISODIYOTLARNING XALQARO SAVDOGA INTEGRATSIYALASHUVI:
MARKAZIY OSIYO MINTAQASI TAJRIBASI**

Allaberganova Dilara Muzaffar qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada global qiymat zanjirlari (GQZ) nazariyasi va ularning zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o'rni tahlil qilinadi. Ishlab chiqarish jarayonlarining bir necha davlatlar bo'ylab bo'linishi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga texnologiya, investitsiya va bilim transferiga erishish imkonini beradi, biroq bunday integratsiya bir qator institutsional va infratuzilmaviy talablarni ham keltirib chiqaradi. Maqolada Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan O'zbekiston misolida, mintaqaviy transport-logistika loyihalarining (jumladan, temir yo'l koridorlarining) global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Xalqaro tashkilotlarning (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon savdo tashkiloti) so'nggi hisobotlari asosida mintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish, raqamlashtirish va tranzit salohiyatini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: global qiymat zanjirlari, xalqaro savdo, mintaqaviy integratsiya, Markaziy Osiyo, transport-logistika, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, raqamli iqtisodiyot.

Аннотация: В статье анализируется теория глобальных цепочек создания стоимости (ГЦСС) и их роль в современных международных экономических отношениях. Фрагментация производственных процессов между странами открывает развивающимся экономикам доступ к технологиям, инвестициям и передаче знаний, однако подобная интеграция требует соответствующих институциональных и инфраструктурных условий. В работе на примере Центральной Азии, в частности Узбекистана, рассматривается влияние региональных транспортно-логистических проектов, включая железнодорожные коридоры, на процесс интеграции в глобальные цепочки создания стоимости. На основе последних докладов международных организаций (Всемирный банк, Азиатский банк развития, Всемирная торговая организация) разработаны рекомендации по углублению регионального сотрудничества, цифровизации и наращиванию транзитного потенциала.

Ключевые слова: глобальные цепочки создания стоимости, международная торговля, региональная интеграция, Центральная Азия, транспорт и логистика, прямые иностранные инвестиции, цифровая экономика.

Abstract: This article examines the theory of global value chains (GVCs) and their role in contemporary international economic relations. The fragmentation of production processes across countries gives developing economies access to technology, investment, and knowledge transfer, although such integration also requires adequate institutional and infrastructural conditions. Using Central Asia, and Uzbekistan in particular, as a case

study, the article considers how regional transport and logistics projects, including railway corridors, affect the process of integration into global value chains. Drawing on recent reports of international organizations (the World Bank, the Asian Development Bank, and the World Trade Organization), the article develops recommendations for deepening regional cooperation, advancing digitalization, and strengthening transit potential.

Keywords: *global value chains, international trade, regional integration, Central Asia, transport and logistics, foreign direct investment, digital economy.*

Kirish

XXI asr xalqaro iqtisodiy munosabatlarining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, tovar va xizmatlarning ishlab chiqarilishi endi bitta milliy iqtisodiyot chegarasida emas, balki bir necha davlatlar bo'ylab tarqalgan bosqichlar tarzida amalga oshirilmoqda. Ushbu hodisa fanda "global qiymat zanjirlari" (Global Value Chains, GVC) tushunchasi orqali ifodalanadi va u zamonaviy xalqaro savdo tuzilmasining asosiy tashkil etuvchisiga aylangan. Jahon savdo tashkiloti va uning hamkor tashkilotlari tomonidan e'lon qilingan tahliliy hisobotlarga ko'ra, global qiymat zanjirlari 2022-yilda ham kengayishda davom etgan, bu esa eksport tarkibida xorijiy kiritmalar ulushining o'sishi va turli iqtisodiyotlarning ushbu jarayonlarga jalb qilinish darajasi bilan tasdiqlanadi (World Trade Organization, 2023).

Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, jumladan Markaziy Osiyo davlatlari uchun global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv nafaqat eksport hajmini oshirish, balki texnologik salohiyatni kuchaytirish, malaka darajasini oshirish va ish o'rinlari yaratish imkoniyatini beradi. Jahon banki tomonidan tayyorlangan "Jahon taraqqiyoti to'g'risida hisobot 2020"da qayd etilishicha, GQZda ishtirok etish davlatlarga ikki tomonlama foyda keltirishi mumkin: birinchidan, korxonalar o'zlari eng samarali bo'lgan vazifalarga ixtisoslashadi, ikkinchidan, texnologiya va bilimlarning transferi tezlashadi (World Bank, 2020).

Ushbu maqolaning maqsadi — global qiymat zanjirlari nazariyasining asosiy jihatlarini tahlil qilish, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning ushbu jarayonlarga qo'shilishidagi imkoniyat va tavakkalchiliklarni aniqlash hamda Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan O'zbekiston-Qirg'iziston-Xitoy transport yo'nalishi kabi yirik infratuzilma loyihalarining mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaga ta'sirini baholashdir.

1. Global qiymat zanjirlari: nazariy asoslar

Global qiymat zanjirlari tushunchasi mahsulotning kontseptsiyalashtirilishidan tortib, uning yakuniy iste'molchiga yetib borishigacha bo'lgan barcha faoliyat turlarini o'z ichiga oladi (Lee va boshq., 2011 asosida keltirilgan holda; Global Value Chains: A Developmental Tool, 2025). Ushbu nazariy yondashuv xalqaro savdoni an'anaviy "yakuniy mahsulot savdosi" nuqtai nazaridan emas, balki "vazifalar savdosi" (trade in tasks) nuqtai nazaridan tahlil qilishga imkon beradi, bu yondashuvni Grossman va Rossi-Hansberg o'zining nazariy modelida asoslab bergan (Grossman & Rossi-Hansberg, 2008 asosida).

Baldwin va Lopez-Gonzalez tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'minot zanjiri savdosi (supply-chain trade) global savdoning muhim qismini tashkil etadi

5-Iyul, 2026-yil

va bu jarayon bir qator tekshirilishi mumkin bo'lgan gipotezalarni ilgari suradi, jumladan mintaqaviy yaqinlik va institutsional sifatning zanjirga qo'shilish darajasiga ta'siri to'g'risida (Baldwin & Lopez-Gonzalez, 2015). Xuddi shunday, Antras o'zining fundamental ishida ishlab chiqarish tuzilmasi, shartnomalar nazariyasi va firmalarning xalqarolashuvi o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilgan (Antras, 2015).

Iqtisodiy adabiyotlarda GQZ ishtirokining ikki asosiy ko'rsatkichi ajratiladi: orqaga qarab ishtirok (backward participation) — mahsulot ishlab chiqarishda xorijiy kiritmalardan foydalanish, va oldinga qarab ishtirok (forward participation) — mahalliy ishlab chiqarilgan oraliq mahsulotlarning boshqa davlatlar eksportida foydalanilishi (Borin & Mancini, 2019). Ushbu metodologik yondashuv Jahon banki tomonidan GQZdagi ishtirok darajasini o'lchashda keng qo'llaniladi va mintaqalar bo'yicha qiyosiy tahlil o'tkazish imkonini beradi.

2. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun imkoniyat va tavakkalchiliklar

Jahon banki guruhining tahliliy materiallarida ta'kidlanishicha, GQZda ishtirok etish rivojlanayotgan davlatlarga investitsiya va texnologiyaga kirish imkonini beradi hamda iqtisodiy o'sish va ish o'rinlari sonini ko'paytiradi; GQZni qabul qilgan davlatlar tezroq o'sadi, malaka va texnologiyani import qiladi hamda bandlikni oshiradi (World Bank Group, n.d.).

Shu bilan birga, ushbu jarayon xavf-xatarlardan holi emas. Xususan, rivojlanayotgan davlatlar qiymat zanjirining past darajadagi, kam qo'shimcha qiymat yaratuvchi bosqichlarida "qotib qolish" xavfiga duch kelishi mumkin. Lividan misolida o'tkazilgan tahlilda ko'rsatilishicha, so'nggi o'n yillikda ko'plab rivojlanayotgan iqtisodiyotlar o'sib borayotgan qarz darajasi, rivojlangan davlatlardagi proteksionizmning kuchayishi va energetik o'tish bosimlarining ortishi kabi murakkab sharoitlarga duch kelmoqda (World Bank, 2024 asosida keltirilgan holda; Global Value Chains: A Developmental Tool, 2025). Bunday sharoitda GQZdan samarali foyda olish uchun ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, davlat boshqaruvi sifatini oshirish, infratuzilma va huquqiy tizimlarni takomillashtirish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Jahon savdo tashkilotining Osiyo taraqqiyot banki, IDE-JETRO va Xalqaro biznes va iqtisodiyot universiteti bilan hamkorlikda tayyorlangan navbatdagi tahliliy hisobotida qayd etilishicha, ishlab chiqarish zanjirlarining uzunligi mintaqalar kesimida notekis o'zgarmoqda: Yevropa va Osiyo-Tinch okeani mintaqasi iqtisodiyotlarining aksariyatida zanjir uzunligi ortib bormoqda, bu esa so'nggi yillardagi savdo yo'nalishlarining qayta taqsimlanishi bilan bog'liq (World Trade Organization, 2025).

3. Markaziy Osiyoning xalqaro savdo integratsiyasidagi o'rni

Osiyo taraqqiyot bankining "Osiyo iqtisodiy integratsiyasi" bo'yicha so'nggi hisobotida ta'kidlanishicha, mintaqaviy integratsiya so'nggi ikki o'n yillikda Osiyo va Tinch okeani mintaqasi iqtisodiy o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan bo'lib, u savdo, global qiymat zanjirlari, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, moliya, migratsiya, pul o'tkazmalari va turizm sohalarida namoyon bo'lmoqda (Asian Development Bank, 2025). Hisobotda, shuningdek, geosiyosiy keskinlik va global parchalanish sharoitida tashqi shoklarga

chidamlilikni oshirish uchun mintaqaviy hamkorlikka yangicha e'tibor qaratish zarurligi alohida ta'kidlanadi.

Markaziy Osiyo davlatlari, jumladan O'zbekiston, tarixan dengizga chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan mintaqasi sifatida xalqaro savdo yo'llariga ulanishda transport-logistika omiliga alohida bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu borada mintaqaviy transport koridorlarini rivojlantirish, chegara o'tish nuqtalarida infratuzilmani yaxshilash va raqamli bojxona tizimlarini joriy etish GQZga integratsiyalashuvning zaruriy sharti hisoblanadi. ADB tahlillariga ko'ra, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi iqtisodiyotlarining texnologik va raqamli bog'liqlik ko'rsatkichi bo'yicha eng sezilarli yutuqlarga erishgan, biroq savdo va investitsiya integratsiyasi 2019-yildan buyon birmuncha sekinlashgan (Asian Economic Integration Report 2024, 2024).

Mintaqaviy hamkorlik va integratsiya indeksi (ARCII) bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Osiyo va Tinch okeani mintaqasidagi integratsiya darajasi ba'zi ko'rsatkichlar bo'yicha Yevropa Ittifoqiga yaqinlashgan, ayniqsa mintaqaviy qiymat zanjirlari hamda ijtimoiy integratsiya yo'nalishlarida (Asian Development Bank, 2024). Shu bilan birga, Janubiy-Sharqiy Osiyo subminaqasida submintaqaviy integratsiya submintaqalararo integratsiyaga qaraganda tezroq o'sgani qayd etilgan, bu esa Markaziy Osiyo uchun ham qo'shni davlatlar bilan submintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Xususan, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston o'rtasidagi savdo yengilliklarini yanada soddalashtirish, umumiy tranzit hujjatlari va bojxona protsedura standartlarini joriy etish orqali mintaqasi ichki savdo aylanmasini oshirish mumkin. Bunday chora-tadbirlar, o'z navbatida, mintaqaviy bozorning yaxlitligini ta'minlab, xorijiy investorlar uchun kattaroq va bir xil qoidalariga ega bozor maydonini yaratishga xizmat qiladi.

4. O'zbekiston-Qirg'iziston-Xitoy temir yo'li: mintaqaviy GQZ integratsiyasiga hissasi

Markaziy Osiyoni Xitoy bilan bog'lovchi transport-logistika loyihalari orasida O'zbekiston-Qirg'iziston-Xitoy (O'QX) temir yo'li alohida strategik ahamiyatga ega. Ushbu loyiha amalga oshirilgach, Sharqiy Osiyo bilan Markaziy Osiyo va undan naryog'i Yevropa bozorlari o'rtasidagi masofa va tashish muddati sezilarli darajada qisqarishi kutilmoqda, bu esa mintaqasi iqtisodiyotlarining global qiymat zanjirlariga jalb etilish salohiyatini oshiradi.

Nazariy jihatdan, transport xarajatlarining pasayishi ishlab chiqarish bosqichlarining geografik tarqalishini yengillashtiradigan asosiy omillardan biri hisoblanadi, chunki bu iqtisodiy fanda ishlab chiqarish jarayonlarining "parchalanishi" (fragmentation) deb ataluvchi jarayonni jadallashtiradi. Shu nuqtai nazardan, O'QX temir yo'li kabi loyihalar nafaqat tranzit daromadlarini oshiradi, balki mahalliy sanoat korxonalarining xorijiy ta'minot zanjirlariga qo'shilishi uchun zarur infratuzilma shartini ta'minlaydi. Bunda samarali natijaga erishish uchun nafaqat jismoniy infratuzilma, balki savdoni soddalashtirish tartib-qoidalarini, standartlarni uyg'unlashtirish va logistika xizmatlari sifatini oshirish ham muhim ahamiyat kasb etadi (Asian Development Bank, 2025).

5. Raqamlashtirish va global qiymat zanjirlarining yangi bosqichi

So'nggi yillarda GQZ tuzilmasida raqamli texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt va raqamli to'lov tizimlarining tobora ortib borayotgan roli kuzatilmoqda. ADBning tahliliga ko'ra, mintaqaviy moliyaviy integratsiya sekin sur'atlarda rivojlanmoqda, bu esa chegaralararo to'lov infratuzilmasini yaxshilash va risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi (Asia Regional Integration Center, 2026).

Markaziy Osiyo davlatlari uchun raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, elektron tijorat va moliyaviy texnologiyalarni joriy etish orqali xizmatlar sohasidagi global qiymat zanjirlariga qo'shilish salohiyatini oshirish muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Bu, o'z navbatida, mintaqadagi kichik va o'rta biznes subyektlarining xalqaro bozorlarga chiqishini yengillashtirishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, global qiymat zanjirlari zamonaviy xalqaro iqtisodiy tizimning tarkibiy qismi bo'lib, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, jumladan Markaziy Osiyo davlatlari uchun ham katta imkoniyatlar, ham jiddiy institutsional talablarni keltirib chiqaradi. Xulosa tariqasida quyidagi tavsiyalarni keltirish mumkin:

— birinchidan, mintaqaviy transport-logistika loyihalarini, jumladan O'zbekiston-Qirg'iziston-Xitoy temir yo'lini, jadal amalga oshirish orqali tranzit va tashish xarajatlarini kamaytirish;

— ikkinchidan, savdoni soddalashtirish va bojxona tartiblarini raqamlashtirish orqali chegara o'tish muddatlarini qisqartirish;

— uchinchidan, ishbilarmonlik muhiti va huquqiy institutlarni takomillashtirish orqali xorijiy investorlar uchun qulay shart-sharoit yaratish;

— to'rtinchidan, mintaqaviy moliyaviy va raqamli integratsiyani chuqurlashtirish orqali xizmatlar sohasidagi global qiymat zanjirlariga qo'shilish imkoniyatlarini kengaytirish.

Ushbu chora-tadbirlarning majmuaviy amalga oshirilishi Markaziy Osiyo mintaqasining global qiymat zanjirlaridagi ishtirok darajasini oshirib, mintaqaviy iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga sezilarli hissa qo'shishi mumkin.

Shuningdek, shuni alohida ta'kidlash lozimki, GQZga integratsiyalashuv jarayoni faqat infratuzilma va savdo siyosati masalalari bilan cheklanmaydi — u insoniy kapitalni rivojlantirish, ta'lim tizimini xalqaro mehnat bozori talablariga moslashtirish va ilmiy-tadqiqot salohiyatini oshirish bilan ham chambarchas bog'liq. Malakali kadrlar yetishmasligi, ko'pgina hollarda, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning qiymat zanjirining yuqori bosqichlariga — dizayn, brending va texnologik innovatsiyalarga o'tishiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida qayd etiladi. Shu bois, Markaziy Osiyo davlatlari uchun uzoq muddatli strategik ustuvorlik sifatida ta'lim va malaka oshirish tizimlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, shuningdek, universitet-sanoat hamkorligini kuchaytirish orqali innovatsion salohiyatni oshirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, global qiymat zanjirlaridagi ishtirok — bu bir martalik chora emas, balki uzluksiz institutsional isloh qilish va infratuzilmaviy rivojlanish jarayonidir. Markaziy Osiyo mintaqasi, geografik joylashuvi va Xitoy, Rossiya, Yevropa Ittifoqi hamda

5-Iyul, 2026-yil

Janubiy Osiyo kabi yirik bozorlar oralig'ida joylashganligi tufayli, transkontinental savdo yo'nalishlarida tranzit markazi sifatidagi salohiyatini to'liq ishga solishi uchun yuqorida keltirilgan yo'nalishlarda izchil va uzoq muddatli siyosat yuritishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (APA):

Antras, P. (2015). *Global production: Firms, contracts, and trade structure*. Princeton University Press.

Asia Regional Integration Center. (2026). *Asia Regional Integration Center statistical database*. Asian Development Bank. <https://aric.adb.org/>

Asian Development Bank. (2024). *Asian Economic Integration Report 2024: Decarbonizing global value chains*. Asian Development Bank. https://aric.adb.org/pdf/aeir/AEIR2024_complete.pdf

Asian Development Bank. (2025). *Asian Economic Integration Report 2025: Harnessing the benefits of regional cooperation and integration*. Asian Development Bank. <https://www.adb.org/publications/asian-economic-integration-report-2025>

Baldwin, R., & Lopez-Gonzalez, J. (2015). Supply-chain trade: A portrait of global patterns and several testable hypotheses. *The World Economy*, 38(11), 1682–1721.

Borin, A., & Mancini, M. (2019). *Measuring what matters in global value chains and value-added trade* (Policy Research Working Paper No. 8804). World Bank.

Global Value Chains: A Developmental Tool for Lebanon. (2025). *Journal of Sustainable Economics*, 2025(135). <https://luminousinsights.net/articles/JSE-2025-135>

Grossman, G. M., & Rossi-Hansberg, E. (2008). Trading tasks: A simple theory of offshoring. *American Economic Review*, 98(5), 1978–1997.

World Bank. (2020). *World Development Report 2020: Trading for development in the age of global value chains*. World Bank.

World Bank Group. (n.d.). *Global value chains*. Retrieved July 10, 2026, from <https://www.worldbank.org/en/topic/global-value-chains>

World Trade Organization. (2023). *Global Value Chain Development Report 2023: Resilient and sustainable GVCs in turbulent times*. WTO, ADB, IDE-JETRO, & UIBE. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/gvc_dev_rep23_e.htm

World Trade Organization. (2025). *Recent developments in global value chains* (Global Value Chain Development Report 2025, Chapter 1). WTO. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcreport2025-01_e.pdf